

---

9. SOCIÁLNÍ STATUS

O čem je mapový oddíl SOCIÁLNÍ STATUS?

Mapový oddíl zachycuje vývoj sociálního statusu obyvatel v okresech Česka mezi lety 1921 a 2011. Sociální status je vyjádřením postavení jedince ve společnosti a je možné jej hodnotit za pomoci různých indikátorů. Výběr těchto indikátorů bylo nutné přizpůsobit období, ve kterém je sledujeme, a to tak, aby zvolený ukazatel byl pro danou dobu relevantní. Pro tento oddíl byly vybrány takové ukazatele, které podle našeho názoru vystihují sociální status obyvatelstva nejlépe: i) úroveň vzdělání – kvalitní vzdělání do značné míry ovlivňuje předpoklady dobrého pracovního uplatnění a finančního zajištění, ii) postavení v zaměstnání a iii) kvalita bydlení – dobré postavení na pracovním trhu zvyšuje možnosti zajištění kvalitního bydlení. Vhodný výběr je však omezen dostupností statistických dat a tím, jaké proměnné vůbec v daném období oficiální statistika plošně sledovala.

Jednotlivé mapové listy zachycují vývoj úrovně sledovaných ukazatelů na úrovni celého Česka a umožňují i sledovat jejich regionální diferenciaci na úrovni okresů. Většina dat byla získána z jednotlivých sčítání lidu. Data o počtech studentů a vysokých škol byla čerpána ze statistik Českého statistického úřadu, statistik Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR a ze statistických ročenek České republiky.

Co znázorňují mapy?

První dva listy mapují vývoj úrovně vzdělanosti obyvatelstva. Na prvním listě je zachycen počet let školní docházky ve třech časových řezech mezi lety 1970 a 2011 a rozmístění vysokých škol v okresech Česka. Doplnující grafy zobrazují vývoj vzdělanostní struktury mezi lety 1950 a 2011 podle typu dosaženého vzdělání, věku a pohlaví v celém Česku. Druhý mapový list se věnuje vývoji struktury vzdělání obyvatelstva. Šest map zobrazuje podíl osob se základním vzděláním a podíl osob se středoškolským vzděláním bez maturity v okresech Česka od roku 1961 do roku 2011 a stejným způsobem je zachycen počet a podíl osob s vysokoškolským vzděláním a podíl osob se středoškolským vzděláním s maturitou. Pro starší období je využit jiný ukazatel, a to podíl gramotných osob v okresech v letech 1921 a 1930. Graf zobrazuje vývoj počtu vysokoškolských studentů v Česku od roku 1925.

Třetí list na pěti mapách zachycuje postavení ekonomicky aktivních osob v zaměstnání v letech 1921 až 2011. Pro každý rok přitom byla využita odlišná klasifikace v závislosti na tom, jak tento ukazatel v daném roce statistika definovala. Mapy vždy zobrazují podíl osob v určité skupině zaměstnání (1921 a 1970 – dělníci, 1950 – úředníci, 2001 – samostatně činní, 2011 – zaměstnaní ve třech nejvyšších skupinách zaměstnání), počet ekonomicky aktivních a jejich

strukturu.¹ Mapy doplňují grafy zobrazující strukturu výdělečně činných osob podle kategorie výdělečné činnosti, národnosti a pohlaví v Česku v roce 1921, v roce 1950 podle výdělečné činnosti, pohlaví a věku. Třetí graf zachycuje vývoj ekonomicky aktivních podle kategorie ekonomické aktivity od roku 1921 do současnosti.

Poslední mapový list se věnuje kvalitě bydlení. První část je zaměřena na zalidněnost bytů a velikostní strukturu v letech 1921 až 2011. Čtyři mapy zachycují počet osob v bytě, zvýrazněny jsou okresy s nadprůměrným podílem malých bytů (s jednou až dvěma obytnými místnostmi). Druhá část listu zobrazuje různé indikátory vybavenosti bytového fondu mezi lety 1950 až 2011. Na čtyřech menších mapách je zobrazen podíl bytů se sníženou kvalitou² společně s obytnou plochou na osobu (zvýrazněny jsou okresy s nejnižší a nejvyšší průměrnou obytnou plochou na osobu). Pro roky 1970, 1991, 2001 byly vytvořeny mapy s podílem domácností vybavených automobilem (pro všechny roky), pračkou a televizorem (pro roky 1970 a 1991), počítačem a telefonem (pro rok 2001). Celý oddíl je zakončen dvěma grafy, první zachycuje v šesti časových řezech mezi lety 1961 a 2011 vývoj struktury bytového fondu v Česku podle kategorie bytu podle jeho kvality a druhý zalidněnost bytu na základě počtu osob v bytě a obytné plochy na osobu od roku 1921 do současnosti.

Co říkají mapy?

V první části tohoto oddílu byl sledován vývoj školství a vzdělanosti obyvatelstva od roku 1921 do roku 2011. Charakter i úroveň školství se za tuto dobu výrazně proměnily, zlepšila se dostupnost vzdělávání, které se stalo přístupné pro větší počet obyvatel, a zvýšila se také rozmanitost škol. Významně se tak proměnila vzdělanostní struktura obyvatelstva. Podíl obyvatel se základním vzděláním poklesl z 83 % v roce 1950³ na 18 % v roce 2011. Naopak podíl obyvatel s vysokoškolským vzděláním se v tomto období zvýšil z 1 na 13 % (ČSÚ 2014). Když se ale podíváme na zobrazení vývoje úrovně vzdělanosti na mapách mapového listu 9.2 *Základní a vysokoškolské vzdělání*, uvidíme, že prostorové vzorce se příliš neproměnily. Vzdělanější obyvatelstvo je tradičně soustředěno zejména do okresů s velkými městy, ve kterých jsou lepší možnosti pro vzdělávání (lepší dostupnost středních i vysokých škol) a také pracovní příležitosti s vysokými nároky na kvalifikaci pracovní síly. Naopak nižší úroveň vzdělání obyvatelstva je možné najít v oblastech venkovského charakteru s menšími obcemi, kde je vzdělání hůře dostupné a které nabízejí méně pracovních příležitostí pro obyvatele s vyšší kvalifikací (Puldová 2011). Jediným typem území, kde se vzdělanostní struktura

---

¹ Pro každý rok je využita jiná klasifikace, která je představena v legendě jednotlivých map listu 9.3 *Postavení v zaměstnání*.

² Byty se sníženou kvalitou – byty bez ústředního topení s částečným příslušenstvím (toaleta nebo koupelna/sprchový kout), případně s úplným příslušenstvím mimo byt. Podíl bytů se sníženou kvalitou bylo možné zobrazit pouze pro roky 1970, 1991 a 2011. Pro rok 1950 musel být využit jiný ukazatel, a to podíl domů bez instalace elektřiny a vodovodu.

³ V roce 1950 se konalo první sčítání lidu, ve kterém bylo sledováno nejvyšší dosažené vzdělání obyvatelstva.

obyvatelstva výrazněji proměňuje, je zázemí velkých měst, kam v důsledku působení procesu suburbanizace přichází mladší a vzdělanější obyvatelstvo.

Vedle vzdělání je dalším důležitým indikátorem pro určení sociálního postavení jedince ve společnosti typ vykonávané ekonomické činnosti a postavení v zaměstnání. Sledování vývoje tohoto ukazatele je o něco složitější než v případě vzdělanosti, jelikož s proměnou sociálních, politických a ekonomických podmínek ve společnosti se měnily také jednotlivé kategorie ekonomické aktivity, které byly pro dané období relevantní a které statistika zachycovala. Například široce definovaná kategorie „dělníci“ v roce 1970 tvořila 60 % ze všech ekonomicky aktivních a při promítnutí do mapy vyniknou tradičně průmyslové oblasti, které pro tuto profesi nabízely nejvíce pracovních příležitostí (např. severočeské pánevní oblasti, Slezsko či Ostravsko). Sčítání od roku 2001 již však s touto kategorií ve stejné podobě nepracují a není tedy možné ji pro srovnání s novějším obdobím využít. Jiným příkladem je kategorie „samostatně činných“, která byla poprvé evidována ve sčítání v roce 1991, kdy však měla nepatrné zastoupení - necelá 2 %. V roce 2001 již však tato kategorie dosáhla 11 % a její zobrazení na mapě ukazuje na koncentraci této skupiny osob do ekonomicky silnějších regionů.

Poslední část oddílu je věnovaná kvalitě bydlení, která do jisté míry odráží předešlé dva indikátory (úroveň vzdělání a postavení v zaměstnání). Úroveň kvality bydlení však nezávisí pouze na ekonomických možnostech obyvatelstva, závisí také na stavu hospodářství daného území. Díky technologickým i ekonomickým možnostem se kvalita bydlení od začátku minulého století výrazně proměnila. Především se snížila zalidněnost bytů – zatímco v roce 1921 připadaly na jeden byt více než 4 osoby, v roce 2011 to bylo jen 2,5 osoby⁴, narůstala rovněž obytná plocha bytů. Zlepšovala se také vybavenost bytů – ještě v roce 1961 bylo více než 75 % bytů bez ústředního topení, sociální zařízení se většinou nacházelo mimo byt. V roce 2011 již podíl těchto bytů nedosahoval ani 5 %. Struktura bytového fondu podle velikosti, zalidněnosti a vybavenosti ilustruje kvalitu bytového fondu v daném území, odráží však také převažující typ sídel v území. Ze série map zobrazující zalidněnost bytového fondu můžeme vyčíst, že např. v poměrně urbanizované oblasti severních Čech převažují méně zalidněné byty s menším počtem místností. Naopak na území jižní Moravy s převahou sídel venkovského charakteru bydlí lidé ve větších a zároveň více zalidněných bytech. Mapy zachycující vybavenost bytového fondu v letech 1970 a 1991 poukazují na soustředění kvalitnějšího bytového fondu ve velkých městech a také v oblastech s vyšší obměnou bytového fondu. V 70. letech prošly stavebním rozvojem např. průmyslová města severních Čech, na mapě tak tato oblast vyniká malým podílem bytů s nízkou kvalitou.

---

⁴ Tento pokles však musíme dát do souvislosti i s proměnou charakteru a složení domácností, jejíž průměrná velikost se snižovala například v důsledku poklesu počtu dětí v rodinných domácnostech nebo zvýšené rozvodovosti.

Zdroje a doporučená literatura

PULDOVÁ, P. (2011): *Vzdělanostní struktura*. In: *Ouředníček, M., Temelová, J., Pospíšilová, L. (eds.): Atlas sociálně prostorové diferenciacie České republiky*. Karolinum, Praha, s. 27–33.

Kapitola, která je součástí Atlasu sociálně prostorové diferenciacie České republiky, se věnuje prostorové diferenciaci úrovni vzdělání obyvatelstva na úrovni obcí a krajů České republiky. Součástí kapitoly je jak mapa, tak analytický text s interpretací.

MACHONIN, P., GATNAR, L., TUČEK, M. (2000): *Vývoj sociální struktury české společnosti 1988–1999*. Sociologický ústav AV ČR, Praha, 63 s.

Studie hodnotí vývoj sociální stratifikace české populace mezi lety 1993 a 1999 na základě dat z provedeného reprezentativního sociologického šetření.

ILLNER, M. (1977): *Sociální podmínky v Praze a v ostatních velkých městech ČSSR: srovnání na základě statistických ukazatelů*. *Sociologický časopis*, 13, č. 1, s. 79–73.

Článek využívá vybrané socio-ekonomické indikátory ke srovnání podmínek života v šesti velkých městech Československa na základě dat z cenů v letech 1961 a 1970. V článku byly mimo jiné využity ukazatele charakterizující kvalitu bydlení, postavení v zaměstnání a úroveň vzdělání.

BAXA, J. (2010): *Kvalita bydlení jako součást kvality života – obecné otázky, pojmy a možnosti výzkumu*. In: *Geografie pro život ve 21. století: Sborník příspěvků z XXII. sjezdu České geografické společnosti*. Ostravská univerzita v Ostravě, Ostrava, s. 474–478.

Příspěvek se věnuje tématu kvality bydlení v kontextu celkové kvality života. Představuje možné přístupy ke studiu geografie bydlení a zdůrazňuje důležitost výzkumu bydlení v rámci geografie.

ČSÚ (2014): *Úroveň vzdělání obyvatelstva podle výsledků sčítání lidu*. Český statistický úřad. Online dostupné: <https://www.czso.cz/documents/10180/20536250/17023214.pdf/7545a15a-8565-458b-b4e3-e8bf43255b12?version=1.1>

9. SOCIÁLNÍ STATUS

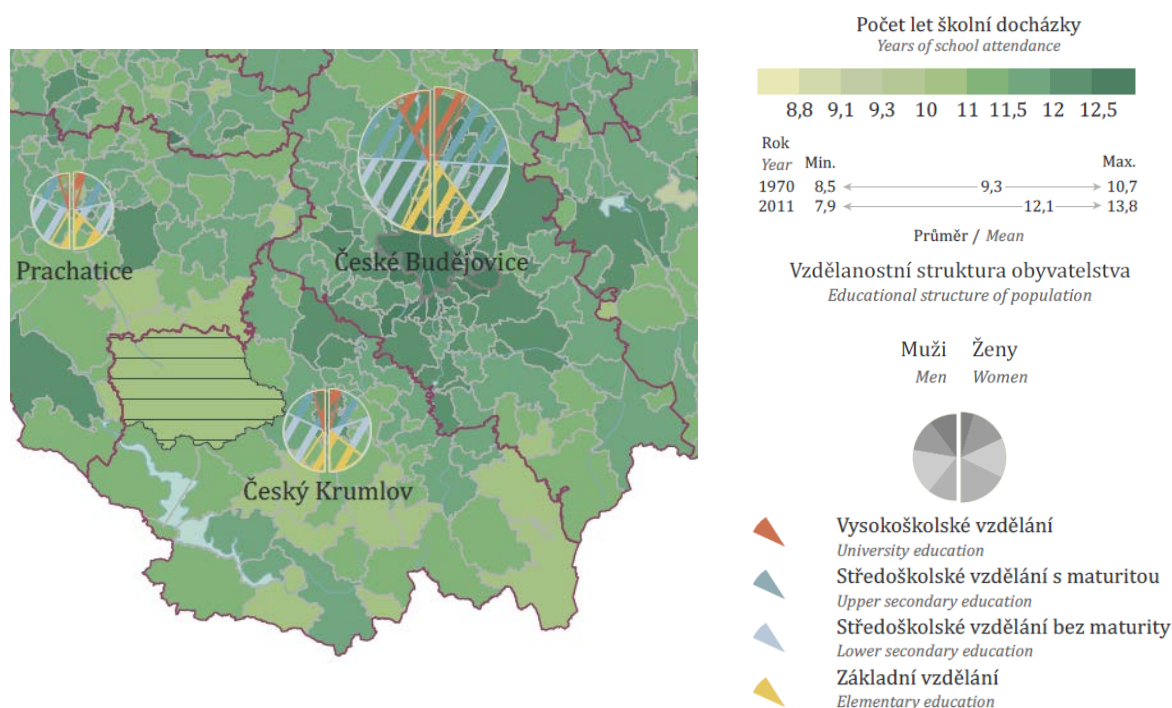
Úlohy

1. ÚLOHA – Vývoj úrovně vzdělanosti

Úroveň vzdělanosti se od roku 1961 výrazně proměnila. Využijte [Interaktivní mapu obyvatelstva Česka 1921 – 2011](#) a vyberte si okres, který dobře znáte a následně srovnajte úroveň vzdělanosti v různých letech.

- Jak se úroveň vzdělanosti ve Vámi vybraném okrese proměnila?
- Liší se nějak úroveň vzdělanosti v tomto okrese od ostatních oblastí Česka?
- Jak si tyto rozdíly vysvětlujete?

Obrázek 1: Úroveň a struktura vzdělanosti v roce 2011 v jižních Čechách (výřez)

Zdroj: Špačková, Nemeškal (2015)

2. ÚLOHA – Nízká úroveň vzdělanosti

Úroveň vzdělanosti se v různých typech území může lišit. Využijte například specializovanou mapu na portále [atlasobyvatelstva.cz](#) věnující se vzdělanostní struktuře Česka a zkuste najít území s nízkou úrovní vzdělanosti.

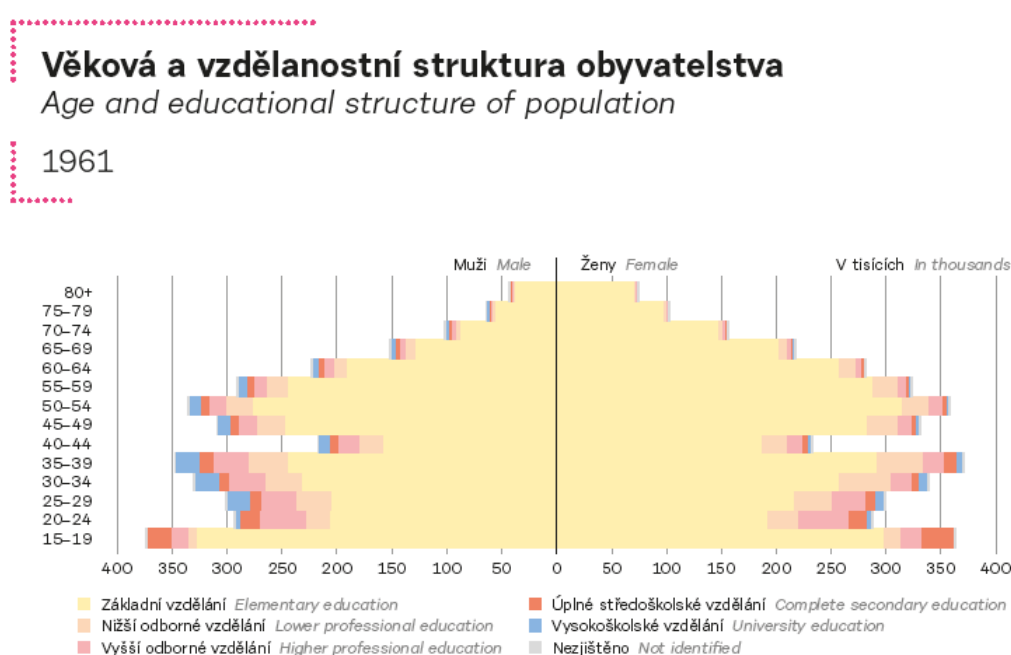
- Dokážete popsat, o jaký typ území se jedná?
- Jak může vzdělanostní struktura obyvatelstva nějakého území ovlivňovat rozvoj tohoto území?

3. ÚLOHA – Vzdělanost a demografická struktura obyvatelstva

Úroveň vzdělanosti vybraného území závisí na řadě faktorů, jedním z těchto faktorů je i demografická struktura obyvatelstva.

- Zamyslete se nad tím, jestli může být nějak ovlivněna vzdělanostní struktura obyvatelstva strukturou věkovou? K diskusi můžete využít například grafy mapového listu 9.1 Úroveň vzdělanosti.
- Liší se dnes nějak úroveň vzdělanosti mužů a žen? Lišila se vzdělanost mužů a žen v generaci Vašich babiček/dědeček a prababiček/pradědečeků?

Obrázek 2: Věková a vzdělanostní struktura v Česku v roce 1961

Zdroj: Špačková (2017)

4. ÚLOHA – Hodnocení životní úrovně obyvatelstva

Sčítání lidu zjišťuje řadu údajů o obyvatelstvu a jeho bydlení. Ve sčítacích arších se objevují také otázky zaměřené na zjištění životní úrovně obyvatelstva.

- Na stránkách Českého statistického úřadu vyhledejte formuláře sčítacích archů pro roky 2001 a 2011 – část Bytový list. Které ze zjišťovaných údajů podle vás vypovídají nejvíce o životní úrovni obyvatelstva a které se dají použít pro srovnání v obou letech?
- Kdybyste se mohli účastnit navrhování znění otázek pro nadcházející sčítání, jaké indikátory pro zjišťování životní úrovně byste použili? Diskutujte.

Zdroje

Interaktivní mapa obyvatelstva Česka 1921–2011. Online dostupné: <http://www.historickygis.cz/aplikace/mapa.html>.

PULDOVÁ, P. (2011): Vzdělanostní struktura. In: Ouředníček, M., Temelová, J., Pospíšilová, L. (eds.): Atlas sociálně prostorové diferenciacie České republiky. Nakladatelství Karolinum, Praha, s. 27–33.

Sčítací formuláře. Dostupné na stránkách Českého statistického úřadu: www.czso.cz

ŠPAČKOVÁ, P. (2017): Sociální status. In: Ouředníček, M., Jíchová, J., Pospíšilová, L. (eds.): Historický atlas obyvatelstva českých zemí. Úroveň vzdělanosti, mapový list 9.1. Nakladatelství Karolinum, Praha, s. 93–94.

ŠPAČKOVÁ, P., NEMEŠKAL, J. (2015): Vzdělanost v Česku. Specializovaná mapa. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Online dostupné: www.atlasobyvatelstva.cz/cs/historie.